

Ifmar Raamot
MÄLESTUSED

 VARRAK

Esmatrükk:

Mälestused I, Vaba Eesti, Stockholm, 1975

Mälestused II, Välis-Eesti & EMP, Stockholm, 1991

Kujundanud Päivi Palts

Korrektuuri lugenud Kai Nurmik

© Jaan Raamot, 2013

© Saateks. Toomas Hendrik Ilves, 2013

ISBN 978-9985-3-2531-5

Kirjastus Varrak

Tallinn, 2013

www.varrak.ee

Printon Trükikoda AS

Pühendatud poegadele Tõnisele ja Jaanile

Sisukord

Saateks. <i>Toomas Hendrik Ilves</i>	13
--	----

I OSA

Eessõna.....	19
--------------	----

TARTU REAALKOOLIS

Maailmasõja esimesed aastad.....	24
Neljandas klassis	26
Kooliaasta 1916–1917	28
Tartu Reaalkooli põrandaalune ring.....	29
Vene revolutsiooni levimine Tartu	31
Külaskäik Petrogradi	34
Vene revolutsioon süveneb.....	36
Minu isast	37

TALLINNA PEETRI REAALKOOLIS 1917–1918

Väljaspool kooliseinu	44
Eesti Vabariigi süünd	46
Klassi lõpupidu.....	49
Tartu ja Tallinna vanglaid	49
Vabadussõja algus.....	59

VABADUSSÕJA ESIMESED KUUD SOOMUSRONGIL

Soomusrongide kavatsetud rünnak Tapale.....	71
Anna mõisa lahing	72
Esimesed soomlased rindel	79
Soomusrongi nr. 2 ohvitseridest ja tööjaotusest.....	84
Tapal linna vallutamine	86
Uljas retk Loksa küla alla	87
Soomusrong nr. 2 suunatakse Narva rindele.....	91
Tartust Elvani	92
Kapten Luiga kohus.....	95

Soomusrongide dessantidest Elva ümbruses	95
Soomusrong nr. 2 saab raske tabamuse	96
Edasitung Valga suunas.....	98
Puka ja Mägiste raudteejaamades.....	100
Hiiinlaste rongi vallutamine Keenis.....	101
Soomusrongi nr. 2 kokkupõrge vaenlase veduriga	103
Valgas ja Võrus	104
Petseris.....	105
Petseri rindel	107
Irboskas	109
Sabelina küla vallutamine	110
Sillakaitstes	112
Ajaviitetegevus.....	115
Sõduriaja lõpp Petseris.....	116
Eduard Wiiraltiga kartseris.....	118

ESIMESED PÄEVAD EESTI VABARIIGI SÕJAKOOLIS

Distsipliin sõjakoolis	131
Leeriskäimine ja eraelu	134
Viimane kuu sõjakoolis.....	136

TEENISTUS OHVITSERINA

Ohvitserina soomusrongil nr. 2	142
Pihkva rindel	142
Pihkva loovutamine	150
Dessantroodu ülemana.....	151
Sügis 1919 Lõunarindel	152
Ülemaaline ametiühisuste kongress Tallinnas.....	154
Soomusrongi nr. 2 siseelust.....	157
Soomusrong nr. 2 suunatakse Riiga.....	161
Narva rindel.....	163
Soomusrongi nr. 2 esimene aastapäev Tallinnas.....	167
„ <i>Vagon des lits</i> ”	169
Pljussa jõe joonel	171
Soomusrongi nr. 2 viimane lahing	172
Vabadussõja lõpp Pljussa jõe lõigus.....	174
Viimane sõjapäev rindel.....	175

„Komissarina” Loodearmee üksustes	177
Rõngu vabastamise aastapäev	181
Valgas	182
Stackelnis	183
Plekilises soetõves	184
Puhkuseaegne külaskäik soomusrongile nr. 2	185
Järelsõna ja kokkuvõtteid	188
Pärast Eesti vabadussõda	188

TARTU ÜLIKOOLIS

Jalgsirännakul Eestis	196
Omal jalal	206
Keila-Joal	207
Vürst Volkonski	208
Talvine kalapüük Võrtsjärvel	210
Vana-Antsla riigimõisas ja Tallinnas	214
Teaduskonda vahetamas	217

BERLIINI PÕLLUMAJANDUSÜLIKOOLIS

Berliini eestlastest	222
Professor Armbrusteri kodus	225
„Päevalehe” Berliini kirjasaatjana	226
Ukraina pagulastest Berliinis	227
Raskustes Tallinna Peetri Realkooli lõputunnistusega	229

ÜLENURME MÕISAS

Rajal	244
Talurite Liit	246
Kohtumine riigikoguliikme Johannes Sikkariga	249
1929.–1933. aasta rahvusvahelise majanduskriisi mõjud Eestis	252
Vestlus riigikoguliikme Johannes Sikkariga (järg)	256
Karl Einbundi külaliseks	258
Ühinenud Põllumeeste Tartumaa poliitiline sekretär	260
Erakonna kõnekoosolek Rannus	262
Karl Einbundi kõnekoosolek Vesneris	264
Keskerakonna koosolek Ülenurmel	265
Ühinenud Põllumeeste kõnekoosolek Tormas	268

ÜHINENUD PÕLLUMEESTE JA

VÄIKEMAAPIDAJATE KOGUDE PEASEKRETÄR

Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogud	275
Osaline valitsuskriis.....	277
Kolmas rahvahääletus	281
Ühinenud Põllumehed ja nende suhtumine vabadussõjalaste liikumisse.....	285
Veel kord Talurite Liidust.....	287
Artur Sirk Asunike erakonna liikmena	288
Peasekretäri väljasõitudest maakondadesse.....	289
Järvamaal	290
Viljandimaal.....	293
„Maaleht”	295
Karl Einbund ja Ühinenud Põllumeeste riigikogurühm.....	296
Karl Einbundi lahkumine Ühinenud Põllumeeste erakonnast	298
Arusaamatusi erakonna siseelus.....	303
Ühinenud Põllumeeste kontakt vabadussõjalastega.....	305

JOHAN LAIDONERI VÄRBAMINE

RIIGIVANEMA KANDIDAADIKS

Artur Sirgu ja Johannes Zimmermanni käik kindral Laidoneri juurde.....	313
Erakonna keskjuhatuse taktikast riigivanema kandidaadi ülesseadmisel.....	315
Rahvuslik Keskerakond ja riigivanema valimised	319
Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigilise kongressi ettevalmistusest.....	322
Viimane kohtumine Artur Sirguga	323
Vabadussõjalased murravad kokkuleppe	324
Vabadussõjalaste Liidu üleriigiline kongress 17. detsembril 1933	326
Ühinenud Põllumeeste ja Artur Sirgu vahelise kokkuleppe tühistamise tagapõhjust	328
Omavalitsuste valimised 14.–15. jaanuaril 1934.....	331
Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude üleriigiline kongress 4. veebruaril 1934.....	332
Kindral Laidoneri aias ja majas.....	334
Kindral Laidoneri kodus õhtusöögil.....	336

August Leps ja tema Pätsi „biograafia”	338
Kindral Johan Laidoneri riigivanemaks valimist korraldav peatoimkond	339
Hans Tuksam.....	345
Ühinenud Põllumeeste erakonna sissetulekutest-väljaminekutest	347
Kindral Laidoneri kõnekoosolek Tartus.....	349
Koostöö Rahvusliku Keskerakonnaga.....	351
Rahvusliku Keskerakonna peasekretäridest	354
Pastorid Jaan Järve, Arnold Kerem ja Valter Viks.....	356
Riigikogu valimised	359
Ühinenud Põllumeeste sekretäridest	363
Konstantin Pätsist.....	365

II OSA

Sissejuhatus	371
Lühiaidmeid mälestuste II osas esinevatest organisatsioonidest ja nende juhtivate isikute nimed	373

VI RIIGIKOGU VALIMISTE ETTEVALMISTUS JA ÜHINENUD PÕLLUMEHED

Läbirääkimised Jaan Tõnissoniga.....	377
Mõningaid järelmärkeid	382
Tõnissonide kodus.....	383
Ühinenud Põllumehed ja Artur Sirk	385
1934. aasta 12. märtsi eelõhtul	390

VAIKIV AJASTU EESTIS

12. märts 1934	395
Laidoner ja Ühinenud Põllumehed	398
Johannes Zimmermanni kõnelustest kindral Laidoneriga	401
Juhan Müller ja 12. märts 1934	402
Juhan Mülleri saadikuks nimetamise jutud	406
Ilmar Raamoti järelmärkeid	407
Kontakt vabadussõjalastega	409
Jüri Uluots ja Ühinenud Põllumehed	418

Riigikogu ajaloolised koosolekud 28. septembril ja 2. oktoobril 1934.....	426
Artur Sirgu põgenemine Keskvanglast.....	432
Kirjastusühisus „Sakala” Viljandis	434
„Maaleht”	438
„Mõistuleht”	444
Jaan Hünerson	446
Jüri Uluotsa seisukohtadest 1935. aasta algul.....	447
Läbirääkimised peaminister Eenpaluga	449
Lühike tagasivaade	455
Asumisele määratuna Ropka vallas.....	458
Esimene vabadussõjalaste protsess 12.–20. juunini 1935	464
Protsessi lõpp.....	465
„Postimees” raskustes.....	466
KÜ „Postimehe” sekvestri alla võtmine	470
Vabadussõjalased ja põhiseaduse parandamine	473
8. detsember 1935.....	476
Juurdluse andmed vabadussõjalaste mässukavatsuse kohta.....	481
Riigivanem Konstantin Päts ja Rahvuskogu	483
Vabadussõjalaste kontaktist opositsiooni erakondadega 1935. aastal	489
Vabadussõjalaste 8. detsembri kohtuprotsess 6.–25. maini 1936.....	490
Karistusest vabanemine	493
Vabadussõjalaste rahamuredest 1936. aastal.....	496
Endiste riigivanemate märgukiri riigivanem Konstantin Pätsile	498
Artur Sirgu surm.....	502
Teistkordselt Berliini ülikoolis.....	505
Rahvuskogu ja uus põhiseadus	508
Rahvuskogu vastu võetud põhiseaduse rakendamine	511
Sakslaste maadevallutused 1938. ja 1939. aastal	513
Berliini ülikooli lõpetamine.....	515
Külaskäik Helsingisse.....	516
Propagandaminister dr. Goebbelsi kõnekoosolekud.....	521
Aleksander Puhk Berliinis.....	523
Eesti Vabariigi kodanikuks saamisest	525
Major Nikolai Rüberg	527
Teise maailmasõja algus	531

NÕUKOGUDE LIIDU ESIMENE OKUPATSIOON EESTIS

N. Liidu vägede sissemarsš Eestisse	539
Jaan Tõnissoni suhted Konstantin Pätsiga baaside ajal.....	542
Mõningaid kronoloogilisi sündmusi ühenduses	
N. Liidu okupatsiooni algusega Eestis	544
1940. aasta sügis Rajal	549
Läbirääkimised prof. Ants Piibuga	556
Raja riigistamine	557
Ümberasumise ettevalmistused	559
Eesti NSV teenistuses.....	562
Nõukogude valimised Pärnus 1941	566
Minu vallandamine teenistusest.....	566
Uues ametis.....	568
Ametikõrgendus	576
Ümberasumiskomisjonis.....	578
Teel Saksamaale	582

SAKSAMAAL 1941

Ümberasujate laagris	589
Sõjaeelseid kõnelusi Saksa luureohvitseriga.....	597
Kõnelusi Eesti Vabariigi sõjaväelise esindajaga Berliinis	
kolonel Louis Jakobseniga	604
<i>Bureau Massakas</i>	607

SAKSA MUNDRIS

Berlin-Stansdorfi mobilisatsioonipunktis	613
Väljaõppel Oderi-äärses Frankfurdis.....	619
Ukrainas teel Kiievisse	624
Kiievis	629
Dovljadi külas	640
Pöördume tagasi Kiievisse.....	655
Uuesti Kiievis.....	660
Puhkusel Gadebuschis Mecklenburgis.....	671
Tallimehena Kiievis	673
Minu eraelust Kiievis	678
Lahkumine Kiievist.....	684
Politseiteenistusest vabastamine.....	688

TAGASI EESTIS

Esimesi tähelepanekuid olukorrast Eestis 697

EESTI OMAVALITSUSE TEENISTUSES

Loomakasvatuse Valitsuse nõunik 709

Punase tõukarja sugupullide ost Lätist 710

Veisekasvatuse osakonna juhataja 711

Sõja- ja poliitilisest olukorrast Eestis 1943. ja 1944. aastal 712

Kõnelus kolonel Johannes Soodlaga 714

Aastatel 1904–1923 sündinud meeste mobilisatsioon 717

Prof. Jüri Uluots ja mobilisatsioon 719

Loomakasvatuse Valitsuse juhataja 722

Eesti maatõugu hobuste kasvanduse asutamine 724

Veiste tõurajoonid 727

Piimakontrolli osakond 729

Autod saabuvad 731

Kariloomade Lõuna-Eestist evakueerimise kavatsus 732

Tori hobusekasvanduses 739

Kindralkomissar Karl Litzmanni juures 740

Tallinna hipodroom 741

Viimased päevad kodumaal 743

Aurikul „Minden” 750

Saksamaa pinnal 753

Nimeregister 755

Saateks

On raske leida mõnd ajaloolõuendit, millele oleks maalitud rohkem olulist ja isiklikult Eesti ajaloos kogetut kui Ilmar Raamoti mälestusteraamatud, mis on nüüd esimest korda avaldatud ka Eestis. Paguluses tulid need välja kahes jaos. 1975. aastal ilmunud „Mälestused I” käsitlesid autori tähelepanekuid kuni 1933. aastani. „Mälestused II” nägid ilmavalgust 1991. aastal vaid paar nädalat enne Eesti iseseisvuse taastamist ning need hõlmavad perioodi Konstantin Pätsi riigipöördest kuni autori lahkumiseni Eestist 1944. aastal. Raamot suri 1991. aasta detsembris, kolm ja pool kuud pärast Eesti iseseisvuse taastamist.

1900. aastal sündinud Ilmar Raamot pärines ühest silmapaistvaimast Eesti perest. Tema isa Jaan Raamot oli Liivimaa kubermangust valitud Riigiduumaa saadik (1911–1917), hiljem Maapäeva liige ja Ajutise Maa-valitsuse esimees, ehk siis üks meie riigi loojatest. Ema Mari Raamot oli Naiskodukaitse ja Kodutütarde asutaja ning omal ajal ja tingimustes eesti naisliikumise olulisimaid eestvedajaid.

Ilmar Raamot oli minu vanemate hea tuttav, meie pered elasid teineteisest vaid paari kilomeetri kaugusel. Kuigi veerand sajandit Raamotist noorem, oli mu isa samuti Reaalkooli vilistlane ning ju sellest nende sõprus sündiski. Olin tavaline laps ja vanainimeste jutud mind ei köitnud. Mistõttu jäin paljust ilma, Vabadussõja kirjeldustest ja muustki. Aga hiljem, kui olin Raamoti mälestuste esimese köite vaimustusega läbi lugenud, oli mul võimalus teda külastada ja temaga juttu ajada. Ta kirjutas sel ajal mälestuste teist osa, oli 87-aastaselt erakordselt erk ja heatujuline ning ilmsesti parima mäluga inimene, keda olen kohanud. Enamik tema räägitust leidis koha neli aastat hiljem ilmunud raamatus.

Ilmar Raamot kasvas üles keerises, mida võis Eestis möödunud sajandi teisel kümnendil poliitiliselt aktiivsete vanemate lapselt ka oodata. Mälestuste esimesest osast võib lugeda, kuidas Saksa okupatsioonivõimud arreteerivad 17-aastase Ilmari, kui too on teel koos Päästekomitee ühe rettu läinud liikme ja iseseisvusmanifesti autori Konstantin Konikuga. Sakslaste eesmärgiks oli tabada Ilmari isa Jaan Raamot ja poeg kõlbas

söödaks hästi. Sõja ajal sõjaväevanglasse sattumine polnud nali. Eesti rahvuslasi lasti seal maha. Ja noor mees ei võinud vanglauseks avanedes kindel olla, kas järgmine samm viib vangilaagrisse, mahalaskmisele või vabadusse.

Esimese osa põnevaimad leheküljed kirjeldavad detailselt Reaalkooli õpilase teekonda soomusrongil nr. 2. Jutustus on nii kaasahaarav, et olen teinud mitmele kaitseministrile ettepaneku avaldada see eraldi vihuna ning jagada kaitseväge ajateenijail. Hurraapatriotismi asemel annavad need meenutused üsnagi täpse pildi sellest, kuidas üks seitsmeteistaastane pois tunneb end keset talve keset reaalselt lahinguvälja.

Me kipume unustama või mitte teadvustama asjaolu, et Vabadussõja alguses koosnes vabatahtlik Eesti kaitseväge peamiselt kaht liiki inimestest: tsaariarmee lahkunud eesti soost ohvitseridest ja koolipoistest. Raamoti hinnangul valdas Vabadussõja hakul rahva meelt pigem teadmine, et see on lootusetu ettevõtmine. Mingist üldrahvalikust toetusest polnud juttugi, koolipoisid pidid ise endile toidumoonas otsima ja ostma. Alles pärast Tapa lahingut ja eriti pärast bolševike poolt Tartus korda saadetud veretööde avalikuks tulekut hakkasid inimesed uskuma oma riiki ja veelgi enam mõistma vajadust oma riiki kaitsta.

Lugu sellest, kuidas ühest noorest poisist saab poolteise aastaga soomusrongi ohvitser, seisab mu enda hinnangul ühe kirkaima peatükina Eesti ajaloo kirjutatud mälestuste reas.

Raamoti mälestuste teine osa on märksa raskem lugemine neile, kellele praegune iseseisvusperiood on vaid sõjaeelse „idüllilise” hall ja hale vari. Aga ka neile, kellele meie aeg näib „vaikiva ajastu” korduslavastusena.

Mina loen neid meenutusi omamoodi õppekirjandusena. Lääne demokraatia ja õigusriigi veendunud toetajana nimetab Raamot Pätsi riigipöörde järgset ajastut „juhitaavaks demokraatiaks”. Kogu nn vaikiva ajastu kirjeldamiseks pole siin ruumi ja pealegi ei pea igaks Raamoti kirjelduste ja tõlgendustega nõustuma. Paar vinjetti väärivad siiski mainimist.

Raamot nimetati 1933. aastal Ühinenud Põllumeeste erakonna peasekretäriks. Pärast 1934. aasta märtsi asus Raamot ja tema erakond opositsiooni ning Konstantin Pätsi poolt välja kuulutatud eriolukorra vastu.

Mida tähendas tollal opositsioonis olemine? Võime lugeda, kuidas kõigi pingutuste kiuste vältida valitsuse otsesest kritiseerimist sokutati Põllumeeste Kogudele kuuluvasse „Maalehte” valitsusevastane artikkel, millele järgnes valitsuse korraldus leht sulgeda. Või kuidas Ropka

valda asumisele saadetud Raamot võttis vastu külalisi, et leida finantse majandusraskustesse sattunud „Postimehe” päästmiseks. Ta kirjutab, et kuigi summa saadi kokku, pani valitsus sellele vaatamata „Postimehe” sekvestri alla.

Mind isiklikult köidabki ses raamatus ehk enim Raamoti oskus kirjeldada poliitikute elu iseseisvas Eestis 1930. aastail. Saame teada, kuidas peaminister Kaarel Eenpalu (Einbund) kutsus Raamoti 1935. aastal enda juurde ja tegi ettepaneku valitsusse tulla. Raamot keeldus, öeldes, et põhi-seadusevastasesse valitsusse ta kuuluda ei saa.

Mõni päev hiljem kutsus poliitiline politsei Raamoti ülekuulamisele, et tuvastada tema sidemeid vabadussõjalastega. Neid sidemeid ei olnud, kui mitte arvestada ühiseid läbielamisi soomusrongil 15 aastat varem. Tõendeid ei leitud. Kohut ei peetud. Ent sellele vaatamata teatas politsei Raamotile mõni päev hiljem otsuse, et ta on määratud tähtajatule asumisele Ropka valda. See oli siis valitsusse minekust keeldumise hind Eestis *anno* 1935, järeldeb Raamot.

Sisemaine „väljasaatmine” kestis üle aasta, lõppedes mõni päev enne Raamoti isale püstitatud ausamba avamist, mil ta kutsuti Tartu-Valga prefektuuri, kus talle ulatati kõrgema politseiametniku allkirjaga sedel: „Käesolevaga teatan, et Politseivalitsuse direktori asetäitja lubas Teil elada ilma kitsendusteta kogu Vabariigis.” Kui ma 51 aastat hiljem Ilmar Raamotit külastasin, kutsus ta mind oma töökabinetti ja tõmbas vaikselt itsitades sellesama sedeli kilest välja. Oli selge, et see oli tema jaoks üks sümboolsemaid pabereid üldse.

Demokraatia ja õigusriik on haprad asjad. Kui asetada Eesti 1930. aastate demokraatia pingeritta Euroopas, siis tuleb tunnistada, et see koht ei saanud olla eriti kõrge. Võrreldes olukorraga toonases NSV Liidus, Saksamaal, Itaalias, Hispaanias ja mujalgi, oli Eesti suhteliselt vaba riik. Ent vähemasti Soome või Rootsi või Suurbritannia kõrval oli see vabadus piiratud. Ja eks arvati ka siis, et „autoritaarne turumajandus” on tulemuslikum kui liberaalne demokraatia.

Ent samas peame olema ausad, piisavalt ausad, et tunnistada esiisade kohatise ränki vigu. Olen ise arvustanud pigem toonast välispoliitikat, seda, et ei mõistetud piisavalt maailmas toimuvat, usuti, et saab elada oma autarkilises ja suletud Eestis ning et kõik, mis on me ümbruses halb, läheb lihtsalt meist mööda. Raamoti mälestusi lugedes saame aru, kuidas ebademokraatlik suletus avaldab mõju ka välispoliitikas.

Ilmar Raamot nii inimese kui ka mälestuste autorina ongi mulle sümpaatne eelkõige põhjusel, et ta nõudis põhimõttekindlalt Eesti põhiseadusliku korra kaitsmist ega peljanud olla selle eest taga kiusatud. Koolipoisina oli ta oma ideaalide nimel läinud Vabadussõtta ning neile põhimõtetele jäi ta truuks surmani.

Toomas Hendrik Ilves

I

Eessõna

Mälestuste käesoleva köite esimeses osas kirjeldan ma ühe nooruki isiklikku elukäiku, tähelepanekuid, meeleolu ja reageeringuid 1914.–1920. aastate dramaatiliste ajaloosündmuste keerises. Lugejale on tolleaegsed sündmused ajaloost teada või lugemiseks kättesaadavad ja nii olen ma üldiselt hoidunud nende ümberjutustamisest. Köite teise osa kavandasin esialgu K. Pätsi 1934. a. 12. märtsi riigipöördele eelnenud aasta-paari Eesti poliitilise elu analüüsiva kirjeldusena, põimides sellesse ka oma isiklikke mälestusi. Asunud vastava faktilise materjali kogumisele, selgus, et seda oli niivõrd vähesel määral saadaval, et tuli kavatsusest loobuda. Sellega moodustavad ka raamatu teise osa minu isiklikud mälestused. Kuna selles käsitletud sündmustest on möödunud 35 aastat, siis ei näe ma põhjust selleks, et ma ei tohiks sündmusi ja inimesi ilma kedagi kahjustamata kirjeldada sarnastena, nagu nad minu mälus on säilinud. Juhuslikke eba-täpsusi, kui lugeja peaks neid leidma, palun vabandada.

Mälestuste soomusrongiaegset ajajärku aitasid mul elustada kolonel Nigul Ermaste ja kapten Ernst Luebik, mõlemad vanad soomusronglased ja minu lahingukaaslased.

Mälestuste käsikirja poliitilise osa vaatas läbi riigikoguliige Albert Suurkivi, kes oli tollal ka Ühinenud Põllumeeste ja Väikemaapidajate Kogude keskjuhatuse liige ja sellena teadlik erakonna ja minu poliitilise tegevusest.

Käsikirja lugejatest mainiksin veel kirjanik-ajakirjanik Arno Raagi, kirjandusteadlast ja kriitikut mag. Mall Jürmat, Eesti Ajutise Valitsuse ministrit Ferdinand Peterseni ja Heino Taremäed, kelle tulusaid näpunäiteid ma võimaluste piires arvestasin. Kõigile mainituile minu südamlük tänu.

Kuna tegelen praegu mälestuste teise köite kirjutamisega, oleks ehk kokkuvõtte lisamine käesolevale raamatule varajane.

Cresskill, 31. juuli 1973

Ilmar Raamot

Tartu Reaalkoolis

Olen sündinud aastal 1900. Tartu Reaalkooli ettevalmistusklassi pääsesin eksamiga 1911. a. sügisel ja see kool jäi minu teiseks koduks kuni kevadeni 1917.

Meie klass koosnes, nagu kogu Tartu Reaalkool, peamiselt eesti soost õpilastest. Erandiks oli minu klassis ainult kooli venelasest arsti poeg, ning sõja-aastatel siginesid klassi ka mõned lätlased-sõjapõgenikud. Kooliõpetajateks olid Tartu Reaalkoolis, nagu ka teistes Tartu kroonukeskkoolides, venelased või venestunud sakslased. Eestlasi-õpetajaid oli selles koolis tollal kolm: pastor Adalbert Klaassep, kes õpetas piiblit ja pidas eestikeelseid hommikupalvusi kooli suures saalis; siis kooli puhkpilliorkestri juht Juhan Aavik, pärastine helilooja ja professor ning Tallinna Konservatooriumi direktor; noor matemaatikaõpetaja Mihkelson üteldi ka eestlane olevat, kuid ta armastas kanda Vene mundrit, ja keegi temalt kunagi ühtegi eestikeelset sõna ei olnud kuulnud. Kuid ega eesti keelt tohtinud tollal meiega kõnelda ka Juhan Aavik, kuigi ta ei varjanud seda, et ta on eestlane.

Õppekeeleks oli koolis ettevalmistusklassist alates vene keel. Vahe-tundide ajal oli õpilastel lubatud eesti keele kõnelemine kuni teise klassini. Kolmandast klassist peale pidime omavahel ainult vene keelt tarvitama. Sellest määrusest õpilased rangelt kinni ei pidanud, kuigi esmakordsel tabamisel oli karistuseks ette nähtud kaheksatunnine istumajätmine ja teistkordsel sissekukkumisel koolist väljaheitmine. Ei mäleta, et minu kooliajal seda karistust nii rangelt oleks rakendatud. Ei tea ka juhust, et eestlastest õpilased oleksid kodus vene keelt kõnelnud, ka nendes kodudes mitte, kus tollal vene keelt osati. Pigem kõneldi juba saksa kui vene keelt. Meie klassi raames maksis saksa keele tarvitamine kodusel elus siiski ainult paaris perekonnas.

Kogu Venemaal kandsid tollal kõikide kroonuõppeasutuste kasvandikud vormiriietust. Reaalkoolide vormiks oli must kõrge kraega eest kinnine kuub ja mustad püksid. Selle juurde kuulus alatiselt kantav must lakeeritud nahast võõrihm kooli initsiaalidega selle vaskpandlal. Palitu oli mõnes reaalkoolis mustjassinine, mõnes must kalev sellele kaherealisele õmmeldud kuldsete (vasest) nõõpidega. Mütsiks oli nahknokaga „furažka”, vormilt nagu sõjaväelastel, vene üliõpilastel või ka riigi- ja postiametnikel. Mütsi ees ilutses suur kuldne (vasest) kokard kooli nimetähtedega keskel, mille

üle oli keisrikrooni kujutus nendes koolides, mis kuidagi viitasid mõne keisri nimele, nagu näiteks Tallinna Peetri Reaalkool (Peeter Suur). Tartu Reaalkool kandis sinakasmusta palitut, Tallinna oma täiesti musta. Gümnaasiumides kanti sinakashalli hõbenööpidega vormipalitut.

Kooli tööna dal oli kuus päeva pikk ja päevas oli keskmiselt viis klasi situndi. Suvevaheaeg kestis juuni algupoolest augustikuu 28-ndani, s. o. kaks ja pool kuud. Jõulu- ja lihavõttepühade vaheaeg oli kaks nädalat.

Kooli õppekava oli kindel ja õpilastel ei olnud võimalik õppeainetes teha mingeid valikuid.

Sportimist selles ulatuses, nagu see on tavaks praegusaegsetes koolides, üldse ei tuntud. Spordiks oli ette nähtud kaks tundi nädalas, ja kehakasvatustunnis, mis tavaliselt toimus kooli ainsas saalis, tehti võimlemisharjutusi. Vanemates klassides muutus see aga kord-korralt rohkem sõjaväeliseks riviõppuseks ja oligi siis selle nime all õppekavas. Spordiõpetajaks oli tavaliselt mõni ohvitser kohalikust polgust. Võrk- ja korvpall ja muud sellised mängud olid tundmatud.

Esimesed õppeaastad möödusid koolis kõigile range töö tähe all. Suvevaheaeg veedeti tavaliselt maal oma vanemate kodus, sest meie klassi enamuse moodustasid maapoised. Mina elasin esimestel aastatel kogu aja oma vanemate talus Sahkapuul, mis asus Tartust viie kilomeetri kaugusel. Hommikuti sõitsin hobusega linna, jätsin selle Kivi ja Peterburi tänava nurgal asuvasse „Eestimaa” sissesõiduhoovi, ja pärast koolitööd võtsin hobuse ja sõitsin jälle koju.

MAAILMASÕJA ESIMESED AASTAD

28. augustil 1914, pärast Esimese maailmasõja puhkemist algas Tartu koolides õppeaasta nagu tavaliselt ja ma siirdusin jälle oma kooli. Üldpilt oli Tartus vahepeal lühikese ajaga muutunud ja muutus järjest edasi. Krasnojarski polk, mille alatiseks asupaigaks oli Tartu linn või õigemini linna idaserval asuvad kasarmud, kus Eesti Vabariigi ajal asus meie ratsarügement, oli juba sõja esimestel päevadel saadetud rindele. Sõjaväelasi oli aga Tartus sellele vaatamata liikumas tublisti rohkem kui rahuajal. Rida ülikooli- ja erahooneid oli linnas sõjaväele rekvireeritud ja nendel ilutsesid nüüd uued sildid, enamasti haiglata või muude Punase Risti asutuste omad.

Kooli õppeaasta avaaktus ja palvus olid sel aastal pidulikumad ja patriootlikumad kui varem. Ülistati Vene sõjavägede vahvust, loetleti äsjaseid võite jne. Üldse, kooliaktuste korraldamises oldi sõja ajal heldem kui tavaliselt ja need toimusid nüüd iga Vene võidu puhul ja lõppesid tavaliselt kolmanda koolitunni järel õpilaste kojulaskmisega, mis arusaadavalt oli meile õpilastele ja küllap ka kooliõpetajatele vägagi meelt mööda.

Saksa keele avalik kõnelemine keelati kogu Venemaal ja Saksa kodakondsusse kuulunud sakslased saadeti asumisele Põhja-Venemaale ja Siberisse. Realkoolis oli saksa keel endiselt ametlik õppeaine, kuid selle õpetaja nahas ma küll ei oleks soovinud olla: ta õpetas meid küll endise hoolega, kuid oli ettekujutamatu, et saksa keeles oleks mõni õpilane sõja ajal võinud saada mitterahuldava hinde. Nii muutusid saksa keele tunnid niisama ajaviitetundideks ja meie saksa keele oskuse tase seisis nii madalal, et realkooli lõpetades ei olnud ma saksa keeles seltskondlikuks läbikäimiseks üldse võimeline.

Uute määruste hulgas, mis meile koolis sõja puhul anti, oli see, et meie sõjaväelasi kui kangelasi igal pool aupaklikult kohtleksime, vajaduse korral haavatuid abistaksime, soldatitel linnas teejuhiks oleksime ja neil ka kirju aitaksime kirjutada.

Neist punktidest leidis tegelikku rakendamist kirjade kirjutamine, sest vene soldat oli üldiselt kirjaoskamatu. Tarvitses ainult minna postkontorisse, kui mõni soldat sulle ligines ja palus end kirjikirjutamises aidata. Tegime seda algul päris huviga, kuid hiljem, kui see liiga igapäevaseks muutus, hoidsime postkontorist eemale. Kasvav loidus oli vahest tingitud ka sellest, et ei olnud võimalik ette kujutada vaimuvaesemat kirja kui tollaegse soldati oma: peaaegu eranditult algas vene sõduri kiri lühikese lausega, et ta on elus ja terve, mis oli ju kodustel ka kõige olulisem teada, kuid otse sellele järgnes ainult nimede loetelu, kellele paluti tervitusi edasi anda. Algul tulid oma perekonna liikmed, siis sugulased, naabrid ja teised külaelanikud, niivõrd kui postkaardil või kirjas ruumi leidis.

Aastas kord-paar tuli meil kogu kooli või kõigi Tartu koolide ulatuses ühiselt kirikusse minna kas Jumalalt Vene sõjaväele võiduõnnistust paluma, mõne suurema võidu puhul teda tänama või mõne muu sündmuse puhul palvetama.

Eriti on mulle ses osas meelde jäänud üks jumalateenistus Tartu Maarja kirikus, kuhu olime käsutatud palvetama troonipärija Aleksei terveksaamise eest. Troonipärija kannatas parandamatu verehaiguse hemofiilia all, mille ta oli pärinud oma ema kaudu Hessen-Darmstadt dünastialt.

Mul juhtus olema taskus pisut raha ja nii ostsin ma Kivisilla läheduses asuvate vene poodide või kioskite reast möödumisel naela odavaid kompvekke. Mõtlesin neid jagada klassis sõpradega. Et seda kirikus teha, seda kavatsust mul ei olnud. Kirikuteenistus venis aga pikale (tollal kestis see umbes kaks tundi) ja läks vist kõigile õpilastele igavaks. Et teenistuse ajal kirikus väikest uinakut teha, nagu seda maakirikutes võis tavaliselt näha, selleks olime liiga noored. Kompvekikott hakkas tühimuse suurenedes mind ikka enam ja enam vaevama, kuni otsustasin sealt ühe kompveki endale vaikselt suhu poetada. See maitses hea ja seejärel lasksin koti sõprade hulgas (istusime klasside kaupa, meie klass üleval kooril) ringi käia. Kott sai tühjaks ja nii mõtlesin, et igapäevale jätkus selle sisust ja et mulle oldi kosti eest tänulik.

Järgmisel päeval näis see vahejuhtum meil kõigil meelest läinud olevat. Siis aga pihtis mulle üks klassivend, et ta oli oma kodus korteriperenaisele seda kompvekkide lugu jutustanud. Kodus oli kästud teda niisugune „jumala ja keisri vastane tegu” klassijuhatajale ette kanda, ja kui ta seda ei tee, siis lubatud kodust ise minu peale kooli kaebama tulla. Et kogu tegu ka sellest küljest võis vaadelda, selle peale ma ei olnud mõtelnud. Nüüd oli mul vesi ahjus ja olin mitmeid päevi tõesti mures, kuid asi sumbus süiski ära, ilma et ükski asjaosaline troonipärijast alates selle all oleks kannatada saanud.

NELJANDAS KLASSIS

1915/16. õppeaastaks olime jõudnud neljandasse klassi. See oli meile kõigile mitmeti igatsetud klass; peamiselt aga neile, kes sealt kavatsesid tegelikku ellu astuda. Reaalkooli neljanda klassi lõpetamine andis Vene tsaaririigis teise järgu haridusastme, mis oli mitmele meist lõppsiht. Sellest klassist avanes võimalus edasi minna kas otse sõjakooli ja saada elukutseliseks ohvitseriks, minna apteegi teise järgu õpilaseks ja sealtkaudu ülikooli rohuteadust õppima, või ka minna kohe mõneks riigiametnikuks, näiteks postkontorisse.

Ohvitseriks minekut soodustati vähemalt tol sõja-aastal sel määral, et meie klassis poolametlikult kinnitati, et kui kellelgi on hinnete pärast takistusi klassi lõpetamiseks, parandatakse see iludusviga sõjakooli astumise puhul tunnistusel ära. Nii et kui vanus lubas, võisid pärast klassi lõpetamist juba kolme kuni nelja kuu pärast lipniku paguneid kanda.

Olime oma aastates jõudnud vanuseni, kus meid ka õrnem sugu hakkas pisut huvitama. Ka selle peale oli koolis mõeldud. Tartus tegutses tollal üksainus tantsuõpetaja nimega Carl Helmer, kelle tantsukool asus Peterburi tänaval. Reaalkool nägi hea meelega, et neljandasse klassi jõudnud õpilane selle tantsukursuse läbi teeb, et omandada pisut seltskondliku läbikäimise oskust ja kasvatust.

Helmer reklaamiski oma tantsukursusi mitte üksnes tantsukursusena, kus lubati selgeks õpetada 16 eri tantsu, vaid just „tantsu- ja viisakuõpetuse kursusena”. See kõik tundus meile elus uue lehekülje avamisena ja olimegi siis varsti, usun, klassi terves koosseisus Helmeri õpilased.

Näitsikute eest muretsesid need klassivennad, kellel oli meievanuseid õdesid või onutütreid, nagu näiteks minu pärastine naisevend doktor Endel Muna. Puuduva osa aitas komplekteerida Helmer ise. Üldiselt olid Helmeri soovitatud tütarlapsed head tantsupartnerid, sest neid valis ta meile kursuse lõpetanute hulgast ise. Helmer andis siis tütarlapse aadressi, ei unustanud seletamast ka tütarlapse voorusi ja head perekondlikku kasvatust. Edasi õpetas ta täpselt, kuidas tuleb ilmuda tütarlapse ema või vanemate palge ette, kuidas enda soovi neile esitada, mida selle järel näitsikuga kõnelda jne. See kõik oli nii keeruline ja uudne, et kippus peas rohkem segi minema kui matemaatika valemid. Aga kuidagi toime tulime sellega kõik ja kursuse alguseks oli meil juba igal poisil oma tütarlaps, kellele järele minna ja kes pärast tunde koju saata.

Helmer oli juba tollal palja peaga, pikkade vurrudega vanapoolne härra, kuid kerge painduva sammuga, ülimalt viisakas ja tähtsa esinemisega. Tunde andes kandis ta põlvini ulatuvat saterkuube ja kõike, mis ta arvas härrasmehel sinna juurde kuuluvat, mis sellest, et saterkuub pikemaajalisest kandmisest mõne koha pealt pisut läikis.

Valssi-poloneesi õppisime prantsuskeelse komando järgi, sest see oli tolleaegne tantsupidude seadus. Prantsuse keel maksis ka masurkas, milleks oli aga erikursus.

Kui oli saabunud kursuse viimane tund, siis oli see kujundatud senistest pidulikumaks ja selle kavas oli ka käesuudlemise õpetus: saali ühte nurka oli asetatud istuma üks vanem daam. Kaelas rippus tal kuld kell pika kuldketi otsas. Kas tal ka lornjett käes oli, seda ma ei mäleta.

Meie, poisid, rivistusime eeskojas. Üksikult tuppa astudes pidime siis tolele daamile äsjaõpitud reeglite kohaselt lähenema, ennast talle esitlema, ja kui daam „gratsioosselt” oma käe välja sirutas, seda suudlema. Siin oli

olulisem moment, kui sügavale tuli kummarduda või kui kõrgele tohtis daami kätt tõsta. Sellega toime tulnud, tuli viisakusreeglite kohaselt vabandada ning järgmisele käesuudlejale teed anda. Eksperdina vaatas kõike seda toimingut pealt Helmer, samuti need poisid, kellel see tegevus juba selja taga oli.

Olles Helmeri tantsu- ja viisakusõpetuse kursuse lõpetanud, tundsi endid nüüd tõesti seltskondlikuks läbikäimiseks võimelistena. Tuli vaid oodata koolipidu, et seal oma kavalerioskusi demonstreerida. Seekordsel koolipeol ei olnud meil enam kohustust pärast eeskavalist osa lahkuda ja koju magama minna, vaid võisime jääda tantsima. Tantsuprogramm koosnes tolaeagsetel pidudel neljast osast, igas osas neli tantsu. Esimene osa algas poloneesiga, teised tavalise valsiga. Tantsukava oli peokutsel ära trükitud ja tütarlastel oli prestiiži küsimus saada igale tantsule mõni ettetellimine. Kavaler kirjutas siis kaardile vastava tantsu taha oma nime eeldusel, et mõni teine üht või teist tantsu ei olnud juba jõudnud endale reserveerida. Kui nüüd tuli kätte kord tantsima minna, siis tõmbasid endale valged glasseekindad kätte, sammusid pidulikul sammul näitsiku kõrval istuva tädi või ema palge ette ja palusid luba tüdruku tantsima võtta. Ma ei tea juhust, et seda luba ükski mamma või tante oleks keelanud, sest neile oli see samuti auks, kui tüdruku oli rohkelt edu.

KOOLIAASTA 1916–1917

Käisin reaalkooli viiendas klassis. Tartu linna väline ilme oli endiselt pidevalt muutumas. Kui sõja algul elunes Tartus umbes 40 000 inimest ja Tartu kandis ülikooli- ja üldse koolidelinna pitsert, siis nüüd võis siin olla sõjaväelastega kokku vahest 60 000 elanikku. Juurdekasvu moodustasid peamiselt sõjaväelased ja igasugused sõjaväeametnikud, kuid ka sõjapõgenikke valgus Riia kandist järjest juurde. Uulitsatel võis näha üha sagedamini sõjas haavatuid, küll karkudel, küll ilma, sest Tartu oli laienenud ka uute haiglate poolest. Ikka sagedamini kuulsime ka sõjaväeorkestri mürtsumist ja teadsime siis, et järjekordselt saadetakse mõnda väljaõppe lõpetanud sõjaväeüksust rindele. Kui oli aega, siis ruttasime seda sündmust pealt vaatama. Nüüd ei olnud sel puhul enam hurraatamist ja vaimustust, kõik see oli juba liiga igapäevaseks muutunud. Tärbekaupu ja eriti toiduaineid võis olla vähem müügil kui rahuajal, kuid puudust ei kannatanud keegi.

Sõjateateid lugesime kasvava huviga, sest rinne oli meile lähemale nihkunud ja olime ka jõudmas lähemale eale, kus sõja edasikestmisel mobilisatsioon ka meid võinuks riivata. Et sakslane suudaks kord ka Tartu vallutada, seda keegi ei uskunud, või õigemini, selle peale üldse ei mõeldud. Usk Vene (tema liitlastest palju ei kõneldud) võidu sisse näis endiselt kõigil kindel olevat.

Koolitöö kulges endises vaimus kindla korra kohaselt. Vaba aja möödasaatmise raames olime nüüd õhtuti sagedamini hakanud käima liuväljal, mis oli korraldatud nn. Kroonuaias asuval tiigil. Kroonuaia all mõtles rahvas ülikooli botaanikaaeda, mis oli ümbritsetud kõrgest ja paksust maakivimüürist. Seal mängis juba aastaid uisutajatele ja rahva lõbustuseks Alba kümme-konnast mehest koosnev viletsavõitu puhkpilliorkester. Kuid see täitis oma ülesannet täiel määral, sest paremat orkestrit me liuväljale ei mõistnud soovida. Sissepääs oli väikese tasu eest, mis hoidis soldateid eemal. Tegelesime liuväljal vähem uisutamise kui paari- või trobikonna kaupa uisutajate vahel jalutamisega. Liuväljal olid kasutada ka lükatavad kelgud, millel armastasime oma näitsikuid sõidutada, sest mitte üksnes värsked ja karge talvine õhk ning orkestrihelid ei meelitanud meid sinna, vaid süüdi oli ka möödunud aastane Helmeri tantsukursus, kus olime sõlminud esimesi tutvusi tütarlastega. Neid me nüüd jätkasime või täiendasime liuväljal ka uutega.

Et seisime veel samal talvel vägeva Vene keisririigi kokkuvarisemise eel, sellele ei mõistnud siis küll keegi mõelda.

TARTU REALKOOLI PÕRANDAALUNE RING

Kunagi jõulude paiku seletasid mulle vanema klassi õpilased Harri Moora (pärasine Tartu ülikooli professor) ja Karl Reitav usalduslikult, et meie reaalkooli kahe viimase klassi õpilaste keskel tegutseb salajane eestimeelne ring, mis annab välja ka mingit salajast ajakirja. See ring tegutsevat Tartu Reaalkoolis juba rida aastaid. Nemad mõlemad kuuluvat ka selle koosseisu. Nüüd olevat see ring otsustanud oma tegevust laiendada ka viienda klassi õpilaste hulka. Viieandast klassist olevat sinna kuulumiskõlvulistena ära märgitud Erni Hiir ja mina. Minult küsiti, kas ma olen nõus sellesse ringi astuma ja seal kaasa töötama. Ühtlasi hoiatati, et kui ring avastatakse, siis ähvardab meid kõiki koolist väljaheitmine.